

**ТРАДИЦІЙНІ ТА ЕЛЕКТРОННІ ЗАСОБИ
РОЗКРИТТЯ ЗМІСТУ ІНФОРМАЦІЙНОГО РЕСУРСУ
ДЕРЖАВНОЇ НАУКОВО-ПЕДАГОГІЧНОЇ БІБЛІОТЕКИ УКРАЇНИ
ІМЕНІ В. О. СУХОМЛИНСЬКОГО**

У статті висвітлено досвід створення довідково-пошукового апарату в Державній науково-педагогічній бібліотеці України імені В. О. Сухомлинського, етапи упровадження інформаційно-комунікаційних технологій у процеси каталогізації, зокрема створення електронного каталогу.

Ключові слова: довідково-пошуковий апарат, ДПА, система каталогів і картотек, каталогізація, наукове опрацювання документів, інформаційно-комунікаційні технології, ІКТ, електронний каталог, ЕК, ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського.

Бібліотеки сьогодні володіють фондами, обсяги яких набагато перевищують можливість людини до сприйняття інформації, тому необхідною умовою їх ефективного функціонування є структурування й забезпечення прозорості. При цьому бібліотечні фонди мають бути опрацьовані таким чином, щоб вимоги користувачів щодо отримання в найкоротші терміни вичерпної інформації про документи збігалися з можливостями бібліотеки надавати таку інформацію. Здійснити це можливо лише за умови наявності та ефективного використання довідково-пошукового апарату (ДПА) [14].

ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського – спеціалізована книгозбірня, що має унікальні зібрання документів з педагогіки та психології.

Такий фонд робить бібліотеку невід’ємною складовою всеукраїнського інформаційного галузевого ресурсу.

Це, у свою чергу, вимагає створення ДПА згідно зі складом і структурою фондів бібліотеки як галузевого науково-інформаційного центру, національного книгосховища і депозитарію документів педагогічної та психологічної тематики.

Одним із провідних структурних підрозділів ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського, який забезпечує інформаційно-бібліографічну діяльність бібліотеки, є відділ наукового опрацювання й каталогізації документів.

Основні напрями діяльності відділу:

- аналітико-синтетичне опрацювання документів (АСОД), які надходять до фонду бібліотеки;
- систематизація за Універсальною десятковою класифікацією (УДК) та Бібліотечно-бібліографічною класифікацією (ББК);

- організація, ведення та редагування каталогів і картотек, закріплених за відділом;
- розкриття змісту документів через аналітичне опрацювання й відображення в систематичній картотеці статей із наукових збірників (СКСЗ) та в електронному каталозі (ЕК);
- інформування й популяризування ДПА бібліотеки; виховання інформаційної культури користувачів ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського; науково-дослідна й науково-методична робота [7].

Питання каталогізації – одне з найскладніших і найважливіших у бібліотечній науці та практиці, оскільки ні обмін інформацією між бібліотеками, ні пошук у власних базах даних, ні якісне та ефективне функціонування бібліотеки в цілому неможливі без якісно організованого ДПА як у традиційній (картковій), так і в електронній формі [14]. Цим зумовлена актуальність досліджень із питань каталогізації, здійснюваних у відділі наукового опрацювання й каталогізації документів ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського в ході НДР «Теоретичні засади формування всеукраїнського інформаційного ресурсу з питань психолого-педагогічної науки і освіти на базі ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського» (наук. керівник – П. І. Рогова, к. і. н., директор ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського).

Мета статті – висвітлення результатів наукового дослідження як з організації, ведення й редагування традиційного ДПА, так і впровадження інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ) у діяльність відділу для створення електронного каталогу (ЕК).

Завданням статті є висвітлення підходів у поєднанні традиційної та електронної каталогізації документів для розкриття змісту інформаційного ресурсу ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського через надання інформації як про всю сукупність документів, які складають фонд бібліотеки, так і про наявні одиничні носії інформації та/або їхні частини для задоволення інформаційних потреб усіх категорій користувачів.

Система каталогів і картотек (СКК) ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського становить сукупність планомірно організованих, взаємопов'язаних бібліотечних каталогів, бібліографічних картотек і баз даних, які доповнюють одне одного, розкривають склад і зміст фонду бібліотеки в різних аспектах. СКК є єдиною цілісною організацією, що забезпечує виконання всіх функцій бібліотеки: комплектування, збереження й ефективного використання фонду, бібліотечно-бібліографічну та інформаційну діяльність, науково-дослідну і методичну роботу тощо [14].

Довідково-пошуковий апарат ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського було створено на базі двох бібліотек – Наукової бібліотеки Інституту педагогіки АПН України та Центральної освітянської бібліотеки Міністерства освіти України. Успадкування тенденцій розвитку та напрямів діяльності цих бібліотек стало основою формування структури і складу фондів, організації та ведення ДПА, визначення напрямів обслуговування користувачів тощо [8].

До послуг користувачів представлені численні абеткові та систематичні карткові каталоги і картотеки, що відображають увесь фонд бібліотеки, забезпечують пошук інформації з усіх галузей знань із використанням різних алгоритмів пошуку [4]. Загальний обсяг традиційного ДПА бібліотеки на початок 2010 р. – понад півтора мільйона карток.

Науковцями відділу була підготовлена пам'ятка для користувачів «Каталоги й картотеки Державної науково-педагогічної бібліотеки України імені В. О. Сухомлинського: Пам'ятка користувача», в якій представлено алгоритми пошуку інформації за абетковим і систематичним каталогами [4]. Крім того, було розроблено низку інструктивно-нормативних і методичних матеріалів із питань організації, ведення й редагування традиційних карткових каталогів і картотек ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського, які стали корисними в діяльності мережі бібліотек освітянської галузі МОН України та НАПН України [14].

Розвиток інформаційно-комунікаційних технологій та зміни в інформаційних потребах суспільства зумовили докорінне оновлення характеру і форм бібліотечних послуг.

Обслуговування зосереджується на виявленні та максимально повному задоволенні інформаційних потреб користувачів, що спонукає до наполегливого пошуку й упровадження нових форм бібліотечно-інформаційної діяльності [1; 2; 3;10; 12].

Ретельне дотримання вимог автоматизованих бібліотечно-інформаційних систем (АБІС) щодо основних принципів роботи ЕК, у т. ч. максимальна повнота розкриття документного джерела, забезпечить високий рівень обслуговування користувачів і надасть бібліотекам змогу в умовах сучасного ринку інформаційних послуг презентувати себе як «бібліотеки нового покоління» [10].

Визначальним в автоматизації бібліотечних процесів є створення електронного каталогу, завдяки якому поліпшується якість і швидкість пошуку, ефективність роботи бібліотекарів з опрацювання документів. ЕК – це основа електронної бібліотеки, що містить записи всіх видів документів. Завдяки створенню баз даних ЕК, дотриманню всіх класичних підходів до каталогізації документів користувачам надається можливість здійснити пошук за усіма типами запитів, поєднуючи пошукові можливості абеткового, систематичного, предметного, а у разі необхідності й інших спеціальних каталогів [1].

Робота з ЕК враховує досвід ведення традиційних карткових каталогів і складається з таких етапів: введення нових бібліографічних записів (БЗ) із використанням авторитетних файлів та електронних словників; поточне редагування записів; планове редагування електронних словників, авторитетних файлів і БЗ.

Необхідною умовою ефективного використання ресурсів наукової бібліотеки є оптимізація автоматизованої технології лінгвістичного забезпечення (систематизація, предметизація, координатне індексування, створення ав-

торитетних файлів тощо), інтелектуалізація процесів каталогізації. Основним моментом у веденні ЕК є постійне редагування його пошукового апарату, що становить собою систему електронних словників, створюваних різними способами під час введення інформації [11].

Протягом останніх років упровадження інформаційно-комунікаційних технологій стало провідним напрямом діяльності ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського. ЕК бібліотеки створювався таким чином, щоб увібрати в себе всю параметральність відображення та пошуку документно-інформаційних ресурсів.

На сьогодні актуальним є створення АБІС, яка б забезпечила інтеграцію інформаційно-бібліотечних ресурсів усієї країни для задоволення інформаційних потреб установ і окремих громадян, а також органічне входження у світові інформаційно-бібліотечні мережі.

ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського розпочала впровадження інформаційних технологій нізніше, ніж інші книгозбірні загальнодержавного значення через об'єктивні та суб'єктивні причини. Бібліотека у цьому напрямі зорієнтована на модель динамічної організації, готової до структурних і технологічних змін, відкритої до співпраці, обміну ресурсами, роботи у мережах. Упровадження ІКТ у ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського почалося з відділу наукового опрацювання й каталогізації документів. Із використанням демонстраційної версії АІБС «МАРК-SQL» за відсутності повноцінного програмного забезпечення у 2003 р. був започаткований ЕК бібліотеки.

Під час роботи фахівці відділу ознайомилися з основами автоматизації, особливостями програмного продукту, визначали першочергові завдання для наукових досліджень у цьому напрямі. Чи не найскладнішим в автоматизації бібліотечних процесів стало подолання працівниками психологічних бар'єрів, розуміння того, що електронний каталог у бібліотеці – це завдання не майбутнього, а сьогоднішнього [7].

Упровадження ІКТ проходило в кілька етапів:

1 етап – вивчення стану та шляхів упровадження ІКТ у діяльність вітчизняних і зарубіжних бібліотек за допомогою документальних джерел, а також вивчення досвіду безпосередньо в бібліотеках, що використовують ІКТ;

2 етап – оснащення шести АРМ «Каталогізатор»;

3 етап – навчання співробітників відділу роботи з бібліотечними програмами;

4 етап – каталогізація нових надходжень до бібліотеки і створення власних баз даних ЕК;

5 етап – надання доступу до ЕК користувачам ДНПБ України імені В. О. Сухомлинського в локальній мережі, а згодом – через веб-портал.

Сьогодні у відділі функціонує шість комп'ютерів і чотири лазерні принтери, завдяки яким створюються бібліографічні записи, друкуються книжкові формуляри та каталожні картки на опрацьовані документи, що значно поліпшує опрацювання документів.

Важливим і відповідальним моментом для початку процесу впровадження АБІС був вибір програмного продукту. На різноманітних конференціях, семінарах, нарадах та інших заходах, присвячених професійним комунікаціям, презентувалася велика кількість бібліотечних програмних продуктів переважно закордонних розробників. З наявних програм автоматизації бібліотечних процесів нами було обрано інтегровану бібліотечно-інформаційну систему «ІРБІС», яка підтримує всі міжнародні формати обміну бібліографічних записів: спочатку «ІРБІС32», далі «ІРБІС64». Співробітники відділу швидко опанували програму, але зіткнулися з великою кількістю проблем, які потрібно було вирішити за короткий час. Так, у процесі каталогізації довелося розробляти лінгвістичне забезпечення, визначити поля заповнення необхідної для користувача інформації про документ, створювати пошукові елементи у вигляді предметних рубрик, підрубрик і ключових слів тощо [7]. З того часу пошукові можливості ЕК відчутно зросли завдяки збільшенню точок доступу до електронних записів; став можливим складний, багатоаспектний інформаційний пошук.

Спільно з іншими відділами започатковано загальнодоступні БД «Книги» і БД «Періодика», в яких відбивається весь інформаційний ресурс бібліотеки. Обсяг ЕК становить більше 85 000 БЗ. У бібліотеці активно впроваджується та адаптується остання версія АБІС «ІРБІС64». Також здійснюється конвертування всіх записів з АІВС «MARK-SQL» до АБІС «ІРБІС».

У зв'язку з упровадженням у ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського АБІС «ІРБІС» виникла потреба укладання низки інструктивно-нормативних і методичних документів. Науковці відділу розробили інструкції та положення, які регламентують організацію ЕК; зокрема «Про електронний каталог ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського», «Формальні підзаголовки для електронного каталогу», «Формування БД авторитетного файлу «Коллективный автор електронного каталогу», «Правила заповнення полів у базі даних «Книги» електронного каталогу (модуль «Каталогізатор» АБІС «ІРБІС»), «Паспорт-характеристика електронного каталогу» та ін. Значна увага і надалі приділятиметься науково-методичній роботі з упровадження АБІС в освітянських бібліотеках України.

З метою популяризації фонду бібліотеки відділом щомісячно складається бюлетень нових надходжень до ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського, який поширюється серед наукових установ Національної академії педагогічних наук України. Започатковано оперативний доступ до інформації про нові надходження до бібліотеки на власному веб-порталі, готуються тематичні бібліографічні огляди нової літератури. Ознайомлення з актуальними документами здійснюється через фахові видання «Педагогічна газета», «Освіта України» та ін.

Після впровадження в роботу відділу ІКТ і започаткування електронного каталогу паралельно триває ведення карткових каталогів у попередньому обсязі. Як показали результати моніторингу, це досить логічне і раціональне рішення, оскільки початковий етап будь-якого процесу, за низки об'єк-

тивних та суб'єктивних чинників, є дещо експериментальним і, як правило, не дає бажаного результату. Насамперед слід зазначити, що ці процеси безповоротні й потребують зваженого рішення. Найкращі традиції карткових каталогів, які формувались і удосконалювались упродовж багатьох десятиліть, повинні бути повною мірою застосовані в електронному середовищі, що має свої специфічні особливості та можливості для подальшого розвитку і вдосконалення [10; 11].

Практика засвідчила, що об'єднання зусиль бібліотек дає змогу значно скоротити витрати на традиційні бібліотечні процеси, а також сформувати новий тип міжбібліотечних відносин. Нині подальший розвиток книгозбірень, які пов'язані між собою партнерськими стосунками, уможливило створення єдиного інформаційного простору. Головним орієнтиром для ДНІБ України ім. В. О. Сухомлинського стало бажання розвивати та створювати умови якісного і швидкого доступу до сучасної інформації та знань.

Кінцевою метою впровадження ІКТ у роботу відділу є суттєве підвищення повноти і оперативності задоволення інформаційних потреб користувачів, розширення їхнього кола та представлення ресурсів бібліотеки в зовнішньому інформаційному середовищі.

Надалі основна увага в роботі відділу спрямовуватиметься на продовження досліджень з впровадження ІКТ у процеси каталогізації, удосконалення традиційного ДПА, а також розроблення необхідної інструктивно-нормативної та методичної документації з питань АСОД.

Література

1. Бруй, О. Каталогізація електронних ресурсів : досвід Наук. б-ки Нац. ун-ту «Києво-Могилянська академія» / Оксана Бруй // Бібл. форум України. – 2005. – № 3. – С. 24–28.
2. Васильєв, О. Системи пошуку наукової інформації / О. Васильєв, В. Чьочь // Бібл. планета. – 2009. – № 2. – С. 11–16.
3. Головацька, І. Підвищення якості інформаційного сервісу бібліотеки вищої школи (на прикладі Наукової бібліотеки Прикарпатського університету імені В. Стефаника) / Ірина Головацька // Вісн. Кн. палати. – 2009. – № 8. – С. 31–32.
4. Каталоги й картотеки Державної науково-педагогічної бібліотеки України ім. В. О. Сухомлинського : пам'ятка користувача / Держ. наук.-пед. б-ка України ім. В. О. Сухомлинського ; [уклад.: Р. П. Гаврилук, Ю. Ю. Мішина]. – К., 2004. – 32 с.
5. Корнілова, Є. Корпоративні технології у наукових бібліотеках / Євгенія Корнілова // Бібл. вісн. – 2007. – № 4. – С. 7–12.
6. Костылева, Я. А. Система автоматизации библиотек ИРБИС – опыт корпоративной работы библиотек Мариуполя / Я. А. Костылева // Науч. и техн. б-ки. – 2008. – № 11. – С. 72–75.
7. Лобановська, І. Г. Науково-методичне забезпечення процесів каталогізації в бібліотеках освітянської галузі України / І. Г. Лобановська // Історія освітянських бібліотек України : наук. зб. / АПН України, ДНІБ України ім. В. О. Сухомлинського. – К., 2006. – С. 114–124.

8. *Лобановська, І.* Удосконалення традиційних карткових систематичних каталогів / Інна Лобановська, Наталія Грудініна // Бібл. вісн. – 2009. – № 4. – С. 16–20.

9. *Москаленко, О.* Розвиток нових технологій у Державній науково-технічній бібліотеці України / О. Москаленко // Бібл. планета. – 2009. – № 2. – С. 16–18.

10. *Мошкова, Т. В.* Электронный каталог в библиотеке нового поколения: основные технологические приемы построения и работы в условиях замкнутого автоматизированного цикла / Т. В. Мошкова // Науч. и техн. б-ки. – 2008. – № 11. – С. 78–79.

11. *Поліщук, О.* Редагування електронних каталогів – новий напрямок підвищення якості інформаційного обслуговування користувачів бібліотек / Оксана Поліщук // Бібл. форум України. – 2006. – № 4. – С. 27–30.

12. *Рогова, П. І.* Роль освітянських бібліотек у формуванні інформаційного простору держави / П. І. Рогова // Пед. вісн. – Черкаси, 2009. – № 1. – С. 13–16.

13. *Рубан, А. І.* Формування всеукраїнського інформаційного ресурсу з питань галузевого бібліотекознавства / А. І. Рубан // Вісн. Кн. палати. – 2008. – № 11. – С. 10–15.

14. Традиційні каталоги наукових бібліотек освітянської галузі: організація, ведення й редагування : метод. рек. / АПН України, Держ. наук.-пед. б-ка України ім. В. О. Сухомлинського ; [уклад.: І. Г. Лобановська, Р. П. Гаврилюк, О. Г. Помчалова та ін. ; за заг. ред. І. Г. Лобановської ; наук. ред.: П. І. Рогова, Т. Ф. Букшина, В. А. Зотова]. – К., 2006. – 168 с. – Бібліогр.: с. 162–166.